

MARTIN KRPAN ALI HABSBURŠKI MIT KOT SODOBNI SLOVENSKI MIT

Bojan Baskar

75

IZVLEČEK

Članek analizira sodobno slovensko "krpanomanijo" kot pojav, ki predstavlja kulminacijo približno stoletje trajajoče zgodovine krpanskega mita kot enega osrednjih nacionalnih mitov. Precejšnja pozornost je posvečena dvema osnovnima tipoma branja povesti o Martinu Krpanu (zgodovinsko-etnološkemu in literarnokritičnemu). Vsa ta branja, pogosto forsirana, so odigrala ključno vlogo pri preobrazbi povesti v nacionalni mit, katerega mitskost se morda najlepše kaže v tem, da je Krpan postal "interpretacijsko pomagalo" za osmišljevanje nacionalnega vsakdanjika, zlasti kar zadeva relacije Slovencev z zunanjim svetom in posebej z EU. Članek prinaša tudi tezo, da je zgodba o Krpanu varianta habsburškega mita, in v podporo tej tezi obravnava pojav variante krpanskega mita v italijanski književnosti (C. Cergoly Serini).

Ključne besede: Martin Krpan, habsburški mit, krpanski mit

ABSTRACT

The article analyses the contemporary *Krpanomania* in Slovenia as a phenomenon that represents the culmination of the roughly one-hundred-year history of the Krpan myth as one of Slovenia's central national myths. Considerable attention is paid to two types of reading of the tale about Martin Krpan (historical-ethnological and literary-critical readings). All these readings, which were often imposed, played a key role in the tale's transformation into a national myth whose mythical nature is perhaps most evident from the fact that Martin Krpan has turned into an "interpretation aid" for giving meaning to the nation's daily life, especially concerning the relationship of the Slovenes with the outside world, in particular the EU. The article also proffers the thesis that the story about Martin Krpan is a variant of a Habsburg myth; in support of this thesis it deals with the presence of a variant of the Krpan myth in Italian literature (C. Cergoly Serini).

Keywords: Martin Krpan, Habsburg myth, Krpan myth

Po naivnorazsvetljenskem umevanju so miti nezanesljive in degenerirane pripovedi, pravzaprav prazne marnje, proizvodi vraževernosti, ki se nujno umikajo pred napredkom človekovega razuma.¹ Zadnja družboslovna teorija, ki je še delila to prepričanje o nujnem izginjanju mita iz moderne sodobnosti, je bila modernizacijska teorija. Ta je v družboslovju bolj ali manj mrtva že kakšna tri ali štiri desetletja, čeprav predstave o nujnem umikanju tradicionalnega modernemu živijo naprej.

Etnologija, ki je naredila mit (in ritual) za enega osrednjih predmetov svojih preučevanj, je bila prisiljena dokaj hitro odkriti, da mit še zdaleč ni kakšna posebnost "primitivnih" družb. V nasprotju z modernizacijsko dogmo moderna sodobnost kaže težnjo, da generira nove mite, pri čemer najraje mitologizira tisto, kar velja za najbolj moderno, kar nastopa kot meja – *non plus ultra* –, ki jo je moderna družba dosegla. Julian Pitt-Rivers (1986) je prispeval zgledno antropološko analizo tovrstnega primera, ko je obravnaval mitologizacijo in ritualizacijo letalskih poletov. Pomislimo na mitološko bogastvo dveh družb, ki sta v teku dvajsetega stoletja nastopali kot zgled visoke tehnološke razvitosti in ultramodernosti: nacistično nemško in severnoameriško. Obe sta v izobilju generirali notranje mite, ki so povezovali najmodernejše z najbolj avtentičnim (npr. prvinskostjo, divjino), in sta se hkrati navzven uspešno predstavili s pomočjo močnega mita: ameriškega (npr. *American dream*) in arijskega.

Tudi nacionalne mitologije so pomembna sestavina mitologizacije modernosti, v kateri je, na začetku obdobja nacionalizmov, narod začel nastopati kot najmodernejša oblika človeške skupnosti (čeprav v tipični Janusovi podobi, ko se narod v svoji ideologiji hkrati ozira nazaj k prvotnemu, najstarejšemu, tradicionalnemu). Sodobna etnologija je na področju kritičnega spopada z nacionalnimi mitologijami med vodilnimi vedami v družboslovju. Težko bi danes našli nacionalno mitologijo, ki se je etnologi še niso kritično lotili. Med številnimi teoretskimi pristopi, ki so jih pri tem uporabljali, ne gre pozabiti funkcionalizma. Čeprav ta na splošno že dolgo velja za mrtvega, je Malinowski prav v njegovem okviru proizvedel ključni prelom v antropološkem preučevanju mitov, ko je mit začel obravnavati v njegovem družbeno-političnem kontekstu, in sicer kot pragmatično sredstvo, s katerim skupina upravičuje, osmišlja in pojasnjuje svoja ravnanja, svoje tradicije, svojo kulturo.²

Takšen pristop k mitu Martina Krpana bomo ubrali tudi v pričujočem članku. Da deluje pripoved o Krpanu kot *mit*, se preučevalci in komentatorji Krpana vse pogosteje strinjajo, čeprav, kot bomo poskusili pokazati, na splošno močno podcenjujejo razsežnosti tega sodobnega nacionalnega mita. S prepoznanjem povesti o Krpanu kot mita je bil narejen šele prvi korak; za osvoboditev iz njegovega objema bo treba postoriti še marsikaj drugega.

Pričujoči članek je pretežno deskriptivno-analitične narave, pri čemer etnografijo sodobnih rab krpanskega mita povezujemo s teoretskimi izhodišči, ki so jih v zadnjem

¹ Prvotna verzija tega članka je bila predstavljena na predavanju z naslovom *Ambivalent Dealings with an Imperial Past: The Habsburg Legacy and New Nationhood in ex-Yugoslavia*, ki sem ga imel na Oddelku za socialno in kulturno antropologijo dunajske univerze 11. novembra 2003. Dostopna je na medmrežju (gl. Baskar 2003). Ob tej priložnosti se zahvaljujem Andreju Gingrichu, ki me je s povabilom spodbudil, da sem se Krpana in krpanoslovja slednjic lotil bolj sistematično.

² Za natančnejši opis tovrstnega pristopa k mitom glej Overing 1997.

desetletju in pol razvila preučevanja dialektike nacionalnih gibanj in multinacionalnih imperijev, zlasti v perspektivi imperialnih dediščin. Enega osrednjih nacionalnih mitov se v skladu s tem lotevamo tako, da oblikovanje nacionalne identitete umestimo v nadnacionalni imperialni okvir habsburške monarhije. Krpanski mit se tako izkaže za varianto habsburškega mita. Produktivnost takega pristopa h krpanskemu mitu dokazujemo s tem, da nam omogoča kritično-analitično osvetliti njegove sodobne rabe in pokazati, kako je lahko postal tako pomemben za nacionalno identiteto. Omogoča nam tudi pokazati, v kakšne interpretacijske nesmisle in forsiranja Levstikove povesti vodijo nacionalistična branja, ki odmislijo nadnacionalni imperialni okvir, znotraj katerega povest šele zares zaživi.

Slovenci in habsburški mit

77

Pričakovati bi smeli, da bodo v skupini nekdanjih habsburških nacionalnosti Slovenci med večjimi avstronostalgiki, saj so v časih monarhije in tudi pozneje uživali sloves lojalnega, *habsburgstreue* ljudstva. Toda v desetletjih, ki so sledila Veliki vojni, so komajda pokazali kaj nostalgije. Nasprotno pa so Italijani s severovzhoda države, ki so skupaj s Srbi sloveli kot največji sovražniki imperija in najnevarnejši uporniki, danes med njegovimi najizrazitejšimi častilci, takoj za Avstrijci samimi in morda Madžari. Ti dve skrajni zadržanji do imperija, slovensko in italijansko, tvorita na obmejnem ozemlju močan kontrast: dežela Furlanija - Julijska Krajina afirmira avstronostalgično razpoloženje že skoraj pol stoletja, na slovenski strani pa je nekdanji imperij še naprej žrtev posebne amnezije. V zadnjih nekaj desetletjih je bilo v Furlaniji - Julijski Krajini vrnjenih na javne prostore veliko habsburških spomenikov, v sosednji pokrajini na drugi strani meje pa je bil znova postavljen en sam spomenik iz avstrijskih časov, in sicer leta 1987. In še tej restituciji je botroval bolj lokalni patriotizem kakor kakšna habsburška nostalgija. To je spomenik baronu Andreju Čehovinu, ki so ga leta 1898, ob petdeseti obletnici Francjožefove vladavine, dale postaviti avstrijske oblasti v njegovi domači vasi v Spodnji Branici na Krasu. Kot pove napis na spomeniku, si je Andrej Čehovin prislužil kup visokih odlikovanj, plemiški naslov in pet metrov visok spomenik za izjemna junaštva, izkazana v bitkah, ki jih je avstrijska vojska maršala Radetzkyja v letih 1848 in 1849 vojevala v Lombardiji in Piemontu. Leta 1926 so vaščani spomenik razstavili in zakopali, saj je bil italijanski iredentistični triumfalizem sovražno razpoložen do simbolov habsburške vladavine na novo pridobljenih ozemljih.

Kariera pl. Andreja Čehovina, ki je izhajal iz kmečke družine in se z uspešnim služenjem v vojski uvrstil v rang nižjega plemstva, ni bila nič tako nenavadnega. Ob tej karieri se pravzaprav ne moremo izogniti pomisli na zgodbo protagonista romana Josepha Rotha *Radetzkyjeva koračnica* (1932), slovenskega podeželskega barona von Trotta, junaka bitke pri Solferinu (1859), ki je kot poročnik rešil življenje mlademu cesarju Francu Jožefu in si s tem prislužil plemiški naslov. Če take in podobne kariere ne bi bile razmeroma običajne, bi se morali vprašati, ali ni morda Čehovin služil Rothu za predlogo pri oblikovanju svojega junaka.

Dejansko pa si je Roth prejkone izbral slovenskega protagonista prav zaradi slovesa Slovencev kot zvestih podložnikov habsburškemu prestolu. Tudi Čehovin

morda ne bi bil deležen tolikšne cesarske pozornosti, če ne bi bil predstavnik tega lojalnega naroda. A po drugi strani so njegova junaštva v Padski nižini seveda prispevala kamenček v habsburški mozaik, ki predstavlja podobo lojalnih ljudstev. Odlikovanje Čehovina, velika osebna naklonjenost, ki mu jo je poslej izkazoval cesar, postavitev spomenika – kajpada z dvojezičnimi, nemško-slovenskimi napisi –, ki ga označi za “najhrabrejšega med hrabrimi” v vojski Radetzkyega, so namreč zlahka prepoznavni elementi habsburškega mita in njegovih značilnih *topoi*, med katerimi sta tudi (včasih poplačana, včasih nepoplačana) zvestoba cesarju in motiv rešitelja cesarstva.

Odlikovanje slovenskega oficirja, tako zgodovinskega (pl. Čehovin) kakor literarnega (von Trotta), je torej povezano z zlahka prepoznavnim motivom rešitelja imperija, ki je značilen element tako imenovanega habsburškega mita. V različnih variantah tega mita avstrijska hiša izkaže nehvaležnost svojemu zvestemu etničnemu podaniku, ki je enkrat Poljak, drugič Hrvat; enkrat Madžar, drugič Slovenec. Nehvaležnost dvora je seveda predvsem mitski element, ne nujno tudi zgodovinski: v Čehovinovem primeru bi težko govorili o njej, saj je bil zvesti podanik s Krasa večkratno poplačan. Tudi njegovo slabo zdravje, posledica italijanskih vojn, je bilo menda vir posebne cesarjeve skrbi, saj mu je v Bad Ischlu cesar rad posojal svoje osebne zdravnike.³

78

Od habsburškega mita do sodobne krpanomanije

Da je slavna povest, ki jo je njen avtor Fran Levstik zasnoval kot utemeljitveno delo nacionalne proze, hkrati varianta habsburškega mita, je gotovo paradokсно. Povest vsebuje motiv zvestega etničnega podanika, ki reši Dunaj pred Turkom, v zahvalo pa požanje nehvaležnost in spletke avstrijskega dvora. Posledica te paradokсне cepitve narodotvorne literarne ambicije na deblo habsburškega mita pa je nekoliko delikatnejša, saj spravlja v zadrego celotno nacionalno literarno vedo: tej se namreč ni nikoli posrečilo, da bi v tej zadevi prepoznala habsburški mit. Celo eden njenih vodilnih predstavnikov in dober poznavalec evropske književnosti, ki je v posebnem članku (Kos 1991) posebej obravnaval vprašanje habsburškega mita v slovenski književnosti, nikjer v članku ne omeni Martina Krpana, čeprav naredi pregled slovenskih pesnikov, ki so sestavljali ode in druge slavilne verze habsburškemu vladarjem ob priložnostih njihovih obiskov v slovenskih deželah.

Kot je dovolj dobro znano, je bila povest objavljena leta 1858 in vse do konca stoletja ni imela kakšnega odmeva. Njena popularnost je začela počasi, a vztrajno naraščati v teku dvajsetega stoletja. Ob koncu stoletja je doživela že veliko izdaj in nešteto interpretacij, toda do prave eksplozije njene popularnosti je prišlo šele v procesu političnega osamosvajanja na začetku devetdesetih let. Predstava, da Krpan uteleša slovenski nacionalni značaj, se je iz ožjih akademskih okolij razširila v javnost. Krpan je postal povsod prisotna nacionalna ikona, ki so jo uporabljali na vse mogoče načine, od trženja domačih izdelkov do oglašanja Slovenije zunaj nacionalnih meja, kot v primeru kataloga slovenskih izvoznikov, ki je leta 1991 Slovenijo predstavljal kot Krpanovo deželo. Krpan se je pojavil na poštnih znamkah. Navdihnil je tekmovanje

³ Za podrobnejšo etnografsko analizo socialnih spominov na avstro-ogrsko monarhijo na italijansko-slovenski meji glej Baskar 2002.

za najmočnejšega Slovenca. Po njem se je poimenovala agencija za davčno svetovanje. Krpana so začeli izkoriščati za lokalno in regionalno turistično trženje v krajih, ki si ga prisvajajo ali se sklicujejo na kakšno drugo privilegirano razmerje z njim. V Pivki je dobil spomenik in je stopil v občinski grb, po vaseh so se pojavile hiše ali njihovi sledovi, ki pretendirajo, da so bile Krpanovo bivališče, mimo njih so potegnili Krpanovo pohodno pot itd. Pobuda, da bi mu postavili spomenik v Kopru, recimo pred vhodom v pristanišče, je sprožila polemike in je zaenkrat ostala neuresničena. Krpan se je pojavil tudi v imenu iredentističnega *Zavoda za ohranitev in oživitev Slovenske Istre*, katerega glavni cilj je bil meja v Istri na reki Mirni.⁴

Ob nedavni metamorfozi v ikoničnega nacionalnega junaka je Martin Krpan postajal vse bolj povezan tudi z novim simbolom slovenske obale: s soljo iz sečoveljskih solin. V povezavi teh dveh simbolov se skriva veliko ironije. V nekdanji Jugoslaviji so sečoveljske soline postajale vse bolj zanemarjene, njihov produkt, ki je bil slabše kakovosti, pa so uporabljali izključno za zimsko posipanje cest. Ko je po neodvisnosti Slovenija ostala s svojim majhnim koščkom obale, je bilo treba to obalo ponovno odkriti in ovrednotiti. Ker se ta obala, kar zadeva njeno kvaliteto s stališča kopalnega in navtičnega turizma, ne more resno kosati s hrvaško, je to bil razlog več, da je bila sečoveljskim solinam in njihovemu ekosistemu posvečena tolikšna pozornost. Te soline in njihova sol so postale najbolj izkoriščan simbol slovenske obale.

Medtem ko so specialisti govorili o vprašljivi kulinarčni kvaliteti sečoveljske soli, kar so pripisali neprimernemu proizvodnemu postopku, je bila s strani lokalnih zagovornikov ekološke hrane deležna malone mistične hvale. Nato je na začetku tega desetletja kupil solinarsko podjetje in dobil koncesijo za proizvodnjo soli Mobitel, ki je obljubil velika vlaganja in obnovo tradicionalne tehnologije proizvodnje soli pa tudi razvijanje novih blagovnih znamk. Na svojih spletnih straneh je Mobitel napovedal, da bo prodajal slovensko sol Slovincem; poudarili so tudi nujnost, da se Slovenci ozavešijo glede njene vrednosti. Slovenci ne bi smeli uporabljati slovenske soli za soljenje zasneženih cest in ne bi smeli kupovati uvožene soli. Ne glede na ta preuranjen poskus ovrednotenja nacionalne dediščine se je na policah supermarketov pojavila druga znamka soli z imenom Martin Krpan in z njegovo vsem znano ikono na škatli. To je bila kamena sol, uvožena iz Slovaške.

Povezava nacionalnega junaka Martina Krpana s sečoveljskimi solinami je hkrati pomagala legitimirati slovensko navzočnost v prej pretežno italijanskem okolju solin.

Krpan med zgodovino, izročilom in fikcijo

Čeprav so v preteklosti avtoritativni predstavniki literarne vede (npr. Paternu 1978: 244–245) poudarjali, da je *Martin Krpan* umetna povest, torej avtonomno umetniško delo, ki ga je treba presojeti kot tako, ne pa ljudska pripovedka, in poskušali minimalizirati avtorjevo morebitno naslanjanje na ljudsko izročilo, se je “historično” branje povesti začelo uveljavljati že v prvi polovici dvajsetega stoletja. S historičnim branjem imamo tu v mislih vsako branje, ki predpostavlja, da se zgodba naslanja na

⁴ Za izčrpniji prikaz sodobnih rab Krpana in krpanomanije glej Trobič 2005.

kakšno ljudsko izročilo oziroma da vsebuje določeno zgodovinsko realnost, zgodovinsko resnico – vse do skrajnega branja, po katerem naj bi bil celo Martin Krpan zgodovinska oseba. Medtem ko je skrajno branje ostalo malone v celoti domena lokalnih ljubiteljev iz raznih notranjskih in dolenskih krajev, ki si prisvajajo Krpana, je historično branje v smislu zgodovinske in socialne umestitve povesti prevladovalo pri socialnih in ekonomskih zgodovinarjih, pravnih etnologih in geografih, ki so vsi skupaj identificirali kontekst povesti kot stoletja trajajoče solno tovarništvo in tihotapstvo, značilno za slovenske dežele. Ob tem so odkrivali tudi razna lokalna ustna izročila o tovorjenju in kontrabantu soli, skupaj z imeni raznih ljudskih junakov. Ker sta bili deželi, v okviru katerih Krpan opravlja svoje dejavnosti, torej Kranjska in Primorje, področje intenzivnega tovarništva in tihotapstva, to ne preseneča. Povsod tam, kjer je sol bila vir različnih oblik zaslužka, so bili njeni tihotapci v očeh navadnega ljudstva pozitivni liki, ki so kot taki našli pot v ljudsko kulturo kot ljudski junaki (Kurlansky 2003: 232). Dvomiti, da se povest pomembno naslanja na ustna izročila o tihotapstvu in tovarništvu soli, bi bilo ob današnjem stanju vednosti zgodovinarjev, etnologov in geografov pravzaprav nespametno.

Družboslovni preučevalci konteksta povesti o Krpanu se seveda ne strinjajo v vseh potankostih, soglašajo pa, da bi Krpan lahko tovoril sol tako z beneške (denimo iz Kopra) kakor s habsburške obale (iz Trsta). Njegova dejavnost bi najverjetneje sodila v čas med 16. in začetkom 18. stoletja, čeprav je solno tovarništvo v teh krajih potekalo že od 13. stoletja naprej. Kar nekaj se jih tudi strinja, da se izraz *angleška sol* povezuje z Napoleonovo celinsko blokado Britanije in s posledičnim pomanjkanjem soli v času Ilirskih provinc, ko so angleški trgovci dovažali sol po morskih poteh zlasti s Sicilije in hkrati spodbujali tihotapstvo. Izraz angleška sol tedaj ne pomeni nujno, da bi se povest morala dogajati v času napoleonske blokade; lahko bi bil tudi anahronistični element, ki ga je dodala ljudska domišljija.

Preučevanje solnega tovarništva, solne trgovine in solarstva se je skozi desetletja razvilo v dokaj intenzivno interdisciplinarno prizadevanje. Pri tem ne gre dvomiti, da so bila ta preučevanja pomembno spodbujena z željo, da bi historično kontekstualizirali povest o Krpanu.

Dve glavni liniji učenega branja Krpana

Poleg omenjenih prizadevanj ekonomskih zgodovinarjev, etnologov in geografov, katerih spoznanja so do neke mere sprejeli tudi v literarni vedi, obstaja še drugi glavni interpretativni tok, ki bi ga lahko poimenovali revolucionarni in/ali nacionalistični tok. Njegova zlata doba je bilo socialistično obdobje, vendar je obstajal že pred njim in je tudi uspešno preživel njegov konec. V tem tipu je Krpan interpretiran kot simbol ali utelešenje slovenskega naroda: je narodni prebujevalec, "prvi Slovenec" in, poudarjeno, upornik, če ne kar revolucionar, čigar cilj je razrušiti avstrijsko "ječo narodov". Pismo, ki si ga je Krpan zaželel od cesarja (in ki je po mnenju tistih, ki povest postavljajo v solni kontekst, bodisi trgovska licenca bodisi oprostitev plačevanja gabele), je tu postalo nič več in nič manj kot slovenska ustava!

Takšno forsirano branje je v spremenjenem političnem kontekstu, ko so se lahko začela uveljavljati tudi desna branja Krpana, potegnili za sabo nadaljnjo distorzijo, na primer v kritikah Krpana kot kompromisarja. Blažjo kritiko te Krpanove “značajske poteze” je podal Miran Hladnik (2002: 234–35), ki je zavzel ambivalentno stališče do nekdanje monarhije. Jože Pogačnik (1999: 265) je še ob koncu osamosvojitvenega desetletja jezno očital Krpanu “drobtinčarstvo” in neosveščenost, ker se je “na veselje dunajske gospode” zadovoljil “s potrdilom”, namesto da bi razgnal avstrijsko državo, “kar bi bilo v korist slovanskim narodom, ki so bili pod njenim jarmom”. Za Vaska Simonitija (2003: 78) je Krpan, če ga država pokliče v boj, “njen zvesti podanik, sicer pa državo nenehno goljufa in sledi zgolj elementarni preživetveni logiki brez domišljije, ustvarjalnega poleta in duhovnega presežka”; je “lik neambicioznega, nepravlega junaka, ki je pripravljen ohraniti svojo pasivnost z bojem, vendar le za to, da bi spet utonil v svet anonimnosti in nezahtevnosti”.

Zmožnost krpanskega mita, da generira ekscesno interpretacijo, je še lepše razvidna ob vprašanju Krpanovega tovara. Ukvarjanje z vprašanjem, “kaj je Krpan zares tovoril”, ko se je srečal s cesarjem, je v zadnjem desetletju sprožilo malone interpretacijski delirij. Z njim so se že zgodaj ukvarjali zgodovinarji in etnologi. V njihovem referenčnem okviru je bilo vprašanje smiselno in povsem legitimno. V okviru druge dominantne interpretacijske linije, ki je predvsem domena literarne vede, pa sta smiselnost in legitimnost tega vprašanja vse prej kot samoumevni: kako lahko kdo resno razpravlja o resničnem tovoru fikcijskega literarnega junaka? Obsesija z vprašanjem resničnega tovara je tako pri literarnih znanstvenikih spodbudila poplavo metaforičnih tolmačenj. Metodo teh tolmačenj bi lahko poimenovali metoda poljubnih asociacij. Na primer: kresilna goba in brusi vzbujajo asociacije na iskre, iskrenje, iskrivost; iskre pomenijo upor, nasilnost ... Ali pa: sol je metafora za pamet, refleksijo, duhovitost, kreativnost ... Hladnik (2002: 234) je po tej poti prišel do končnega sklepa, da je Krpan pravzaprav tovoril metaforo!

Hkrati s tem je strastno iskanje resničnega tovara zavrglo starejše pojmovanje zgodovinarjev o tem, kaj pomeni angleška sol, in ga nadomestilo z dvema novima razlagama. Po eni je angleška sol liter, ki je bil ključna surovina v proizvodnji smodnika, po drugi pa magnezijev sulfat, ki so ga v medicini uporabljali kot odvajalo. Spet po metodi poljubnih asociacij je zaradi tvorjenja solitra Krpan postal terorist in prvi trgovec z orožjem, kar je v času afere z odkritjem orožja na mariborskem letališču zvenelo zelo pomenljivo in globokoumno: Krpan je znova dokazal, da se da z njim interpretirati ter osmišljati zgode in nezgode nacionalnega vsakdanjika. A če bi Krpan že tovoril liter, bi ga verjetneje tovoril kot konzervans. V prejšnjih stoletjih so ga namreč uporabljali za nasoljevanje mesa, pri čemer so meso natirali z za naše pojme velikanskimi, celo strupenimi količinami solitra (Shephard 2000: 55–57). Toda kulinarčna (oziroma “dobesedna”) razlaga za Krpanove interprete ni zanimiva, prav tako kot ni zanimivo preprosto sprejeti, da je Krpan tovoril navadno oziroma kuhinjsko sol: prav tisto, ki je bila strateška surovina, omejena dobrina in predmet državnega monopola, kar vse šele vzpostavi in osmisli tovarniško-tihotapsko ozadje povesti. Če verjamemo, da je Krpan tovoril magnezijev sulfat, torej odvajalo, ker v nekem slovarju iz leta 1860 piše, da je

Bittersalz isto kot *angleška sol* (Grdina 2003: 104), pozabimo na zgodovinsko ozadje: so mar *ibljatarsko* konjenico vpeljali zaradi nadzora tovornikov odvajala? Magnezijev sulfat so resda poznali zlasti pod imenoma *grenka sol* in *angleška sol* (pa tudi *epsomska sol*), a to še zdaleč ne pomeni, da sta tudi Levstik in/ali izročilo, iz katerega je izhajal, s tem izrazom merila na odvajalno *Bittersalz*. Angleška sol je lahko označevala tudi še kaj drugega, zlasti v ljudski rabi. Če še malce pobrskamo po slovarjih, zvedemo na primer, da je kot *angleška sol* znana še vrsta grobe kuhinjske soli z obale Essex, znana tudi kot *maldenska sol*. Pa tudi raba magnezijevega sulfata se ni zvedla le na medicinsko-odvajalno, saj so ga uporabljali v številnih industrijskih postopkih, med drugim v proizvodnji gnojil, za barvanje tkanin in za strojenje usnja.

82

Domisljica z odvajalom še bolj kot tista s smodnikom kaže na skatološko strast in profanacijsko intenco. V tej fazi razvojnega cikla krpanskega mita je Krpan postal tarča močno ambivalentnih občutij: po eni strani predmet očrnjevanja, pomanjševanja in norčevanja (kar se utegne ujemati z nacionalnim samopomanjševanjem), po drugi pa predmet občudovanja (kar se utegne ujemati s samoobčudovanjem Slovencev, ponosnih na svoje slovenstvo).

Martin Krpan kot miselno pomagalo

Zgodovina nacionalnih branj povesti o Krpanu kaže, da je krpanski mit v teku dvajsetega stoletja, zlasti pa na prelomu v novo stoletje, postal priprava, s pomočjo katere Slovenci interpretirajo svet in same sebe v njem. Krpan sodobnega časa je, strukturalistično povedano, *bon à penser*, dober za misliti. Ljudje se v najrazličnejših situacijah zatekajo h krpanskim asociacijam in prisposodobam, navajajo anekdote iz povesti in uporabljajo Krpanove "klene" izreke, ko interpretirajo različne dogodke iz nacionalnega življenja in ko opisujejo značaj in tipično vedenje Slovencev, zlasti v relaciji z zunanjim svetom. Raba krpanskih prisposodob je bila zlasti intenzivna pred vstopom Slovenije v EU, ko so bili odnosi z Evropo in bližajoča se integracija še posebej vabljev predmet interpretacije "s pomočjo Krpana". Za ponazorilo nekaj primerov:

1) *Delo* je pred leti v Sobotni prilogi objavilo članek "Kaj pa, če pride v Bruselj Brdavs?"⁵ V njem so bili najprej navedeni razni primeri, kako se Krpana uporablja v političnih spopadih med levico in desnico, med liberalci (ali bivšimi komunisti) in konservativnimi katoliki, med "partizani" in "kolaboratorji". Tako je neki pisec v *Družini* denunciral Krpana kot lažnivca (ki naplahta cesarja in mu še v oči gleda), tihotapca, utajevalca davkov, pretepača in celo človeka s pomanjkljivo okoljsko osveščenostjo. Pri tem se je skliceval tudi na tedanjega nadškofa Rodeta, ki je zapisal: "*Odkar imamo lastno državo, moramo osamosvojiti še Slovence. Čas je, da na javnih proslavah in nastopih prenehamo poveljevaty uporništvu, kajti to ni temeljna drža slovenskega človeka. Odslej nam niso več potrebni Martini Krpani, ki se ne znajdejo na dunajskem dvoru in se nato z gnevom v srcu umaknejo v svojo zakotno vas, kajti dvor smo zavzeli, dvor je zdaj naš.*" Komentator *Delove* Sobotne priloge je v očitnem nestrinjanju s tem vzkliknil: "*Kaj pa, če pride v Bruselj Brdavs, si nadene krinko evropske birokracije in pokliče naše (anti)*

⁵ Milan Trobič (2005: 139) navaja, da se je v zadnjih štirih letih Krpanovo ime pojavilo v Delu štirikrat.

junake na neenaki dvoboju? Kaj če bomo v bruseljsko blagajno spet več dajali kot iz nje dobivali?" (Miha Naglič, *Delo*, 9. 2. 2002).

2) Naslednja dva primera pokažeta, da se raba mitskega miselnega pomagala ne omejuje na javni govor in politične polemike, temveč z lahkoto vstopa tudi v akademski diskurz slovenistike. Hladnik je pred nekaj leti ponovno zatrdil, da je *Martin Krpan* "odločno uporniško besedilo" in takoj dodal, da pa je bil njegov kompromis politično modro dejanje. Namesto zahteve lastne kulturne identitete "se je zadovoljil – kako primerljivo z današnjimi političnimi dilemami ob vključevanju v Evropsko skupnost – s kompromisno in delno zmago, povezano z ekonomsko platjo življenja in iz te sledečo perspektivo nacionalnega blagostanja" (Hladnik 2002: 234–235). Tovrstni komentarji razodevajo značilno ambivalentnost: rutinska kritika Krpanovega kompromisarstva se prevesi v implicitno priznanje, da je imel Krpan prav, ko se je odrekel revolucionarnemu nastopanju v zameno za ekonomsko blagostanje. Nato gre pisec v svoji veri, da je Krpan naša zvezda vodnica in da je krpanska povest pravi *road map* za naše sodobne dileme, še dlje in pribije, da nam je Krpanov "pragmatičen pristop k tako imenovanemu nacionalnemu interesu /.../ očitno pomagal preživeti". Nato še vzklikne: "Škoda, da Slobodan Milošević in Osama bin Laden nista brala Krpana!" (Hladnik 2002: 236–237). – In drugi primer: tržaški slovenist Miran Košuta je v knjigi *Krpanova sol* (1996), ki govori o "vzporednem življenju" italijanske in slovenske književnosti, vzel razne faze Krpanovih pogajanj s cesarjem, njegovo ženo in njegovim zlovoljnim ministrom pred in po dvoboju za simbolični okvir, s pomočjo katerega je periodiziral zgodovinska razmerja med italijansko in slovensko književnostjo. Martin Krpan je seveda odigral vlogo slovenske književnosti. Implicitno sporočilo tega je bilo, da slovenska tržaška književnost v tem procesu igra vlogo posrednika in tolmača in celo tihotapca med slovensko književnostjo v Sloveniji in italijansko v Italiji.

Brdavs: zunaj Slovenije, torej zunaj zgodovine

Brezbriznost do Krpana kot rešitelja imperija gre z roko v roki z brezbriznostjo do identitete Brdavsca. Medtem ko je vsebina tovara postala vprašanje, glede katerega se je moral opredeliti vsak strokovnjak, če že ne tudi laik, se razlagalcem Krpana ni zdelo nikoli potrebno, da bi se vprašali, kdo je bil Brdavs. (Prav tako ni nikogar niti najmanj zanimalo, kateremu zgodovinskemu cesarju bi ustrezal cesar Janez.) Knjižni ilustratorji so ga običajno upodabljali kot generičnega Orientalca, brez specifičnih atributov, po katerih bi nedvoumno prepoznali osmanskega junaka. Hladnik (2002: 235) se je še pred nekaj leti zadovoljil s preprosto opazko, da je bil Brdavs "tuji velikan" – kakor da bi bil Dunaj mesto iz pravljice, mesto zunaj zgodovine, in ne prestolnica imperialne države, katere podložnik je Krpan bil. Maoistično-lacanovsko branje Krpana iz sedemdesetih let je bilo glede tega komajda bolj sofisticirano, ko je dognalo, da je Krpan leninist premagal Brdavsca orientalskega despota. Brdavs je bil tu prepoznan kot Orientalec, vendar kot primerek brezčasne orientalistične kategorije ni bil deležen zgodovinske konkretizacije.

V zadnjih letih Krpanovi interpreti Brdavsca pogosteje identificirajo kot Turka. Nekateri pri tem ravnajo, kot da je to samoumevno. Vendar nam ni treba iti daleč

nazaj, da bi opazili, kako se prepoznavanje Turka v Brdavsju razredči. Ko sem sam pred leti ugotovil, da osmanska identiteta Brdavsja za ljudi okoli mene ni niti najmanj samoumevna, sem začel ljudi, predvsem študente, ob različnih priložnostih spraševati o tem. Nato sem nekaj vprašanj v zvezi s Krpanom in Brdavsom dodal vprašalnici, ki so jo uporabljali podiplomski študentje v okviru terenskih vaj. Na vprašanja so odgovarjale skupine upravnih delavcev, prebivalcev domov za ostarele in študentov etnologije na univerzi za tretje življenjsko obdobje. Slika, ki smo jo dobili, je bila podobna pri vseh kategorijah in vseh starostih: le izrazita manjšina je bila prepričana, da je Brdavs Turek (eden ga je označil celo za osmana), medtem ko je bila velika večina negotova oziroma ni imela nobene ideje. Ob sugestiji, da bi utegnil biti Turek, so bili včasih pristno presenečeni.

84

Brezbrižnost do identitete Brdavsja je hkrati brezbriznost do njegovega prihoda na Dunaj, ki ga krpanoslovci niso nikdar poskusili zgodovinsko kontekstualizirati. Kontrast je kričec: medtem ko je skozi desetletja potekala interdisciplinarna diskusija o zgodovinskem ozadju Krpanovega tovorništva, ni nikdar prišlo nikomur na misel, da bi Brdavsja povezal s tem ali onim osmanskim obleganjem Dunaja. Neki poskus kontekstualizacije Brdavsja med etnologi in zgodovinarji pa se je vendarle zgodil. Tako je Sergij Vilfan (1962; 1963), vodilni pravni etnolog, praktično edini, ki je znal obravnavati kranjsko solno tovorništvo in trgovino iz širše primerjalne perspektive in ki je prispeval najboljšo kontekstualizacijo ozadja Krpanovega tovorništva, Brdavsja prepoznal kot Turka, toda – bizarno – ne kot Turka, ki oblega prestolnico imperija, temveč kot Turka, ki pleni po slovenskih deželah! Povezal ga je namreč z nekim incidentom iz sedemnajstega stoletja v Postojni, ko so razjarjeni kmetje, potem ko so jih dalj časa terorizirali samopašni *ibljatarji* (solni nadzorniki), skupino njih pobili, nakar se je izkazalo, da jih je bila večina med njimi “Turkov”, tj. obrezanih najemnikov, rekrutiranih iz Dalmatinske Zagore. Po kakšni logiki naj bi ta dogodek z *Notranjskega* lahko postal izhodišče za motiv Brdavsja, ki pride *na Dunaj*, tega Vilfan niti ni poskusil pojasniti. Ta nebogljeni poskus zgodovinske kontekstualizacije Brdavsja izpod peresa široko razmišljajočega in razmeroma svetovljanskega Vilfana živo opozarja na moč krpanskega mita oziroma na razsežnosti slovenske ignorance tega, kar se dogaja v nadnacionalni prestolnici.

Krpan, ki je prinesel kavo na Dunaj

Oglejmo si zdaj zelo zanimiv *remake* zgodbe o Martinu Krpanu, ki se je pojavil v okolju italijanske tržaške literature osemdesetih let prejšnjega stoletja. To predelavo zgodbe bomo obravnavali kot novo varianto krpanskega mita. Njen avtor je tržaški pisatelj, krščen kot Carlo Luigi Cergoli, ki se je v zrelih letih predstavljal in se podpisoval kot grof Carolus Cergoly L. Serini. Cergoly Serini (1908–1987) je bil tržaški avstronostalgik z značilno mešanimi predniki, v njegovem primeru madžarskimi in hrvaškimi. Njegov literarni opus, zlasti njegova prozna dela iz osemdesetih let, predstavljajo novejšo razvojno fazo habsburškega mita v srednjeevropski književnosti.

Cergoly Serini je poleg tržaškega Primorja dokaj dobro poznal tudi Kranjsko. Leta 1944 se je kot član tajne skupine MANI (Gibanje prijateljev nove Jugoslavije) pridružil

slovenskemu IX. korpusu in se s tem vpisal med partizanske osvoboditelje Trsta. V letih zavezniške vojaške uprave in razdelitve regije na con A in B je bil eden vodilnih pristašev tržaškega independentizma, ki se je zavzemal za Trst kot niti italijansko niti jugoslovansko, temveč neodvisno mesto. Njegova dvojna politična nekorektnost (kot "titoističnega okupatorja" mesta in kot nasprotnika italijanske pripadnosti mesta) je morda v kakšni zvezi s tem, da na družinski grobnici njegovega imena ni mogoče najti, medtem ko je tam prisotno ime njegovega brata Guida, ki je umrl leta 2000.

Cergoly Serini je bil takoj po osvoboditvi Trsta iniciator in za krajši čas tudi glavni urednik kratkoživega independentističnega časopisa *Il Corriere del Trieste*, v katerem je objavil precej člankov in literarnih del, večinoma pod psevdonimom. Njegov najbolj priljubljeni psevdonim je bil, kot kaže, *Zrinski*. S to hrvaško (*Zrinski*) oziroma madžarsko (*Zríny*) rodbino je bil povezan preko matere, ki je bila njena potomka. V italijanskem okolju je njen priimek privzel obliko Serini, kar je bila najprej latinizirana, nato pa še italijanizirana oblika imena rodbine. Fevdalna rodbina Zrinskih je bila na vrhuncu moči v šestnajstem in sedemnajstem stoletju, ko se je proslavila z vojaškimi uspehi proti osmanskim osvajalcem. Dodaten motiv, zakaj si je Cergoly Serini omislil psevdonim *Zrinski*, pa bi utegnila biti aluzija na Miklósa Zrínya (Nikolo Zrinskega), osrednjo osebnost rodbine iz sedemnajstega stoletja, ki je spesnil nekaj epskih pesmi v madžarsčini. Najslavnejša med njimi ima naslov *Obleganje Sigeta*.⁶ Zgodovinar Peter Burke je omenil to pesnitev kot tipičen primerek poezije, ki črpa iz dveh tradicij: iz učene, ki sledi Torquatu Tassu, hkrati pa tudi iz oralne tradicije hrvaških ljudskih pesmi (Burke 1978). Podobna dvojna referenca na elitno literarno (in nadnacionalno) kulturo in hkrati na slovenska in hrvaška ljudska izročila je značilna za prozno delo Cergolya Serinija.

Cergoly Serini je vztrajno zagovarjal ter slavil minulo avstrijsko nadnacionalno ureditev in krivil načelo nacionalnosti ne le za razpad imperija, temveč tudi za vsa zla, ki jih je prineslo dvajseto stoletje. Junaki njegovih romanov so v prvi vrsti srednjeevropski aristokrati, ki se nenehno gibljejo med Dunajem, Trstom, Benetkami, Dubrovnikom, Ljubljano in drugimi mesti, drug drugega pa obiskujejo tudi na podeželju, ki je pogosto slovensko. Slovenski kmetje in Slovenci nasploh so v njegovih romanih najzvestejši habsburški podložniki in so od vseh nacionalnosti imperija najbolj privrženi načelu nadnacionalnosti. V romanu *Il complesso dell'imperatore* (Cergoly 1979) evocira položaj na vojaški fronti v oktobru leta 1918. Na soški fronti so *k. und k.* sile v polni dezintegraciji. Oblikujejo se nacionalne skupine, ki brez privoljenja nadrejenih zapuščajo fronto in se odpravljajo v svoje nacionalne domovine. Edino *fedelissimi* slovenski regimenti še vztrajajo, saj še zmeraj priznavajo svojo širšo cesarsko domovino in so še zmeraj ponosni, da so sestavni del imperija. V njegovih romanih je mogoče naleteti še na druge primerke

⁶ Tema pesnitve je obramba Sigeta (danes Szigetvar na južnem Madžarskem) pred osmansko vojsko leta 1566, ko je bila na poti proti Dunaju. Poveljnik hrvaške garnizije Siget je bil pesnikov ded, prav tako Miklós Zríny. V hrvaški nacionalni ideologiji so Zrinski čaščeni kot Hrvati. Poveljnik garnizije je tako v času romantičnega nacionalizma postal "slovanski Leonida" in na Hrvaškem še zmeraj velja za nacionalnega junaka. Čeprav je njegov vnuk Miklós Zríny tekoče govoril hrvaško in italijansko, je pisal pesmi v madžarsčini. To dejstvo učinkovito pojasni, zakaj ga Hrvati slavijo kot hrvaškega bana in kot zarotnika proti Dunaju, medtem ko o njegovi pesniški dejavnosti molčijo oziroma ga kot pesnika sploh ne poznajo.

habsburgstreue slovenskih protagonistov, ki se deklarirajo za nadnacionalne in avstrijske (v dinastičnem pomenu).

V romanu *Fermo là in poltrona* (1984) se neko popoldne skupinica srednjeevropskih aristokratov, zbranih v prestižnem Caffè Florian na trgu sv. Marka v Benetkah, zabava s pripovedovanjem zgodb. Eden od njih pove zgodbo o Martinu Krpanu. Njegova verzija je v primerjavi s slovenskim izvirnikom precej krajša; mnogo je iz nje izpuščenega, nekatere stvari pa so tudi dodane oziroma spremenjene. Brdavs tako nastopi kot vojaški poveljnik Turkov, ki oblegajo Dunaj leta 1683. Krpan s tem postane tisti, ki je rešil Dunaj pred tem obleganjem: v tej vlogi torej prevzame vlogo poljskega kralja Jana Sobieskega, ki v večini verzij habsburškega mita nastopa kot rešitelj imperija.

86

V romanu *Kompleks cesarja*, ki je izšel pet let pred tem zadnjim, je šel Cergoly Serini še dlje. Iz Krpana je naredil kulturnega junaka, ki je prinesel kavo na Dunaj – od tam pa še v Trst. Potem ko je ubil Brdavsa, je vstopil v njegov šotor in opazil vreče nenavadnega zrnja, ki jih je vzel s sabo. Ker je bil neveden kmet, je kavo imel za pšenico. Romaneski pripovedovalec te zgodbe je lastnik tržaške kavarne Caffè alla Stazione, ki je bila v avstrijskih časih zbirališče mestnega plemstva. Opisan je kot poznavalec kave in poezije, zlasti tiste poezije, ki hvali kavo. V tej pripovedi torej Martin Krpan prevzame mesto dunajskega glasnika Koltschitzkega, ki je leta 1683, kot pravi široko znana legenda, prinesel kavo v mesto kot vojni plen iz turškega šotora.⁷

Pred kakšnim desetletjem mi je žena podarila zavitek eksotične kave, ki jo je kupila v specializirani ljubljanski trgovinici. Zavitku je bil priložen čeden listič, na katerem je bila zapisana legenda o tem, kako je kava prišla na Dunaj. Zamišljam si, da bi ljubljanski kavni trgovci z največjim veseljem nadomestili Koltschitzkega z Martinom Krpanom – če bi le vedeli za Cergolyjevo predelavo. Kako je torej možno, da pri vsej velikanski Krpanovi popularnosti ve za to predelavo le peščica ljudi v Sloveniji?

To vprašanje posredno zadeva problem recepcije tuje – in “nacionalne” – predelave intimne in visoko vrednotene nacionalne naracije. Predelava Cergolyja Serinija je načeloma zapeljiva, saj pisatelj Slovincem rad polaska in izkazuje poznavanje njihove domovine, vrh tega pa je povzdignil Martina Krpana v kulturnega heroja, ki je spoznal Srednjo Evropo s kavo. Če so Slovenci lačni komplimentov, ki jih dobivajo od tujcev, bi moral biti Cergoly Serini vsem Slovincem poznano ime.

Ker Cergoly Serini ni širše znan pisec, poprečni literarni kritik iz Ljubljane ni nikdar slišal zanj. Tisti slovenski literarni kritiki in znanstveniki, ki ga poznajo in ki nastopajo kot posredniki pa tudi kot *gatekeepers*, kot čuvaji kulturnih tokov med slovensko in italijansko književnostjo, pa so se po vsem sodeč odločili, da ga bodo zadržali stran od slovenskih bralcev. Ne sicer absolutno, kajti pasus iz njegovega romana, ki vsebuje varianto povesti o Krpanu, je bil leta 1988 preveden in pod naslovom *Tihotapec in cesar* objavljen v kulturni reviji *Primorska srečanja* (Cergoly 1988). Toda besedilo je bilo objavljeno brez slehernega komentarja, brez sleherne kontekstualizacije, ki bi bralcu omogočila razumeti, za kaj sploh gre. Niti vir, od koder je bilo vzeto, ni bil naveden!

⁷ Kar zadeva vlogo glasnika, ki jo je odigral Koltschitzki kot zgodovinska oseba med obleganjem Dunaja leta 1683, in nagrado, ki jo je za to nalogo prejel od mestnih oblasti, glej Stoye 2000. Za legendo o Koltschitzkem glej Jezernik 1999.

Besedilu je sledila zgolj dve vrstici dolga notica o avtorju, kjer pa je bilo povedano, da je besedilo *parafraza* (!) Levstikovega *Martina Krpana*. Varianta krpanskega mita Cergolyja Serinija se je torej štiri leta po izidu pojavila tudi v slovenščini, a kot kaže, ni povzročila praktično nobenega odziva, ni vzbudila nobenega zanimanja.

Edina omemba predelave Cergolyja Serinija, na katero sem naletel, je v Košutovi knjigi *Krpanova sol*. Ker knjiga obravnava zgodovino interakcij med italijansko in slovensko književnostjo, bi si njen avtor le težko privoščil ignorirati ta primer. A kaj je o njem imel povedati v svoji knjigi? Komajda kaj več kot to, da se je retorično vprašal, ali ni morda Cergoly Serini (ki v svojem romanu iz razumljivih razlogov ni navedel Levstikovega imena) zagrešil plagiat (Košuta 1996). Zdi se, da Košuti, čeprav strokovnjaku za slovensko-italijanski literarni promet, ob izrekanju tega med drugim krivičnega oziroma nevhvaležnega očitka ni bilo znano, da je bil Cergoly Serini prevajalec Martina Krpana v italijanščino: njegov prevod (sicer drugi prevod v italijanščino) je namreč izšel leta 1951 v časopisu *Corriere di Trieste*, kot prevajalec pa se je poden podpisal – “Zrinski”. Vprašanje je tudi, ali je bil Košuti poznan roman *Kompleks cesarja*, ki vsebuje pripoved o Krpanu, ki prinese kavo na Dunaj in nato še v Trst, saj tega nikjer v knjigi ne omeni.

Če strnemo: Cergolyja Serinija imaginativni poseg v krpansko zgodbo in dejstvo, da je odprl vrata njene ozke etnonacionalne ograde ter s tem signaliziral širšo zanimivost krpanskega mita, ni naredil nobenega vtisa na nacionalno literarno vedo, če odštejemo določen sum, da je šlo za poskus, ukrasti Slovincem enega njihovih največjih literarnih zakladov. Za tiste redke privilegirane v Sloveniji, ki so brali Cergolyja Serinija, je bila njegova predelava enega osrednjih slovenskih mitov s konca dvajsetega stoletja po vsem sodeč vir zadrege, perpleksnosti, zmedenosti, celo sumničenj o resničnem namenu tujca.

Tuje identitete nočemo, svoje ne damo

Razlogov, zakaj so se čuvaji slovensko-italijanskih literarnih komunikacij odločili držati Cergolyja Serinija stran od Slovencev, je sicer najverjetneje več. Najprej bi utegnili pomisliti, da so avtorju predvsem zamerili podobo, ki jo pokaže Slovincem: podobo zglednega, vdanega, nadnacionalnega podeželskega ljudstva, ki je ostalo zvesto imperiju do zadnjega diha, torej podobo habsburškega mita. Sodobnim Slovincem ta podoba ni všeč in tudi svojega Krpana ne vidijo kot zvestega habsburškega podanika. Ta argument pa bi lahko hitro zavrnili oziroma razširili s tezo, da je ignoriranje Cergolyja Serinija le del širšega slovenskega bojkota cele vrste italijansko pišočin avtorjev (za kogar koli se ti že imajo; pogosto ne za Italijane ali vsaj ne za “prave” Italijane), ki so imeli kaj pozitivnega povedati o Slovincih, ko so dokazali poznavanje njihovega položaja in zgodovine, izkazali razumevanje za njih ali se celo aktivno solidarizirali z njimi. Tu pridejo na misel bolj ali manj znana imena, katerih dela predvidljivo niso bila in najverjetneje nikoli ne bodo prevedena. Predvsem so to Tržačani, največkrat tržaški Judje: Angelo Vivante, Livio Isaak Sirovich, Ferruccio Fölkel ... Če bi te ljudi prevajali v slovenščino, se glasi argument, bi se v verovanje o monolitnem dednem sovražniku na zahodni meji zalezal črv dvoma. A tudi ta argument je mogoče spodnesti in še

bolj razširiti: ali ni pravzaprav problem Slovencev, ali ni njihova posebnost ta, da se etnoloških, zgodovinskih, geografskih in drugih družboslovnih del, ki jih napišejo tujci o Slovencih, v slovenščino sistematično *ne prevaja*? Če pomislimo, da se v slovenščino, sorazmerno gledano, prevaja zelo veliko družboslovja in humanistike, in če vemo, da je v tem velikanskem kupu prevodov mogoče na prste ene roke prešteti knjige zadnjih nekaj desetletij, ki govorijo o Slovencih ali Sloveniji, potem se trditev, da je v ignoriranju tuje akademske produkcije o Slovencih nekaj sistematičnega, ne more zdeti pretirana. A to slovensko posebnost je spet mogoče razlagati na različne načine.

Strah, da bi "nam" tujec nekaj ukradel, kot se izraža v Košutovem namigu na plagiat, je še posebno zanimiv, če ga obravnavamo s perspektive antropologije. Etnografsko opazovanje sodobnih identitetnih politik in procesov je postreglo z veliko raznolikostjo oblik in položajev strahu pred krajo (ali piratstvom) simbolov identitete oziroma kulture kakor seveda tudi oblik privzajanja oziroma kraje (simbolov) identitete drugih (ki znajo biti zelo realna in v mejnih primerih brutalna) in oblik upiranja tem privzajanjem. Vprašanja avtorskih pravic v povezavi z domačinskimi kulturami, ki jim sodobna antropologija posveča precejšnje pozornost, so le en vidik te problematike.⁸ Strah, ki ga izrazi Košuta, seveda ni strah celotne njegove etnične skupine. Pri Slovencih nasploh bi težko trdili, da se bojijo, da jim bo kdo ukradel Krpana. Tudi za slovensko manjšino v Trstu, iz katere izhaja Košuta, bi težko trdili, da zaradi svoje večje identitetne ogroženosti izkazuje ta strah. Zapisi tujih antropologov, ki so raziskovali to manjšino, kažejo prav v nasprotno smer. Vsaj dva izmed njih (Poche 1993; Kappus 1997) poročata, da so jima zgodbo o Martinu Krpanu povedali že v prvih tednih navzočnosti na terenu. Ob tem, da se desna inteligenca sramuje Krpanovega neotesanega vedenja na Dunaju in njegove nenačelnosti v zadevah nacionalizma, za njune tržaške informatorje to očitno ni veljalo. Za njih je bil Krpan vir ponosa, ne sramu; zgodbo o njem pa so tujemu etnografu povedali že na samem začetku najverjetneje iz prepričanja, da je ta zgodba najboljši in najlažji način, kako opišeš nacionalni značaj Slovencev.⁹

V perspektivi, ki jo razpira koncept identitete kot omejenega (oziroma pičlega) vira (Harrison 1999), pa se vendarle zastavlja vprašanje, ali se za vsem veseljem, s katerim Slovenci pripovedujejo tujcem o sebi s pomočjo krpanske zgodbe, ne skriva strah, da jim bodo tujci odtujili, ukradli, si prisvojili nekaj ključnega, kar sestavlja njihovo identiteto. Kaj ta ključni element natančno je, ni lahko odgovoriti. V nasprotju s tistimi oblikami realne ali percipirane identitetne ogroženosti, ko domačinska skupina zavaruje svojo najdragocenejšo kulturno lastnino tako, da tujcem onemogoči ali omeji dostop do nje z različnimi postopki generiranja tajnosti (tabuji, misteriji, obredne iniciacije itn.), sodobne rabe Krpana ne dajejo vtisa, da bi bil krpanski mit ekskluzivna lastnina etničnih Slovencev, saj ga tujcem tako rekoč ves čas in povsod ponujajo zastoj, zlasti na medmrežju. Pa vendar se zdi, da je tudi krpanski mit ranljiv, da je dovzeten za tuje prisvojitve, in da zato morajo obstajati neke skrite omejitve glede njegove rabe, ki tujcem onemogočijo, da bi ga odtujili "domorodcem" – in jim s tem po najbolj pesimistični

⁸ Za dober uvod v to problematiko glej Brown 1998.

⁹ Da je predstava, da Krpan uteleša slovenski nacionalni značaj, rezultat poznejšega razvoja v percipaciji Martina Krpana, je prepričljivo opozoril Trobič (2005), ki poda tudi nekaj elementov za razumevanje geneze te predstave.

verziji odvzeli njihovo identiteto. Tu se bomo zadovoljili zgolj s hipotetično sugestijo, kje bi se ta omejitev rabe, to zavarovanje krpanskega mita kot izključne etnične kulturne lastnine, utegnila skrivati. Namreč v tistih mehanizmih reprodukcije mita, ki skrbijo, da ne bi prišlo do disociacije med mitom in slovenščino, torej jezikom, v katerem je mit umeščen in znotraj katerega lahko ohranja svojo moč nad Slovenci. Nekje v ozadju se skriva verovanje, da je krpanski mit v temelju neprevedljiv, njegovi prevodi v tuje jezike pa so le nepopolni približki, ki nimajo posebne vrednosti in ki jih nacionalna kultura temu ustrezno obravnava (vključno z ignorantskim odnosom do prevajalcev). To hkrati pomeni verovanje, da tujci, ki nimajo intimnega poznavanja slovenščine (oziroma jim slovenščina ni materni jezik), ne morejo zares razumeti krpanskega mita. Verovanje, da "imamo" Slovenci v Krpanu neodtujljivi zaklad, nekaj zelo posebnega, neprimerljivega z vsem drugim, kar nam tujci lahko samo zavidajo.

Zato je za krpanski mit največja nevarnost ta, da bi se ga tujci polastili tako, da bi ga začeli analitično brati v svojih jezikih, ali drugače povedano: da bi "krpanoslovje" prenehalo biti monopol domačinov, ki se v svojih znanstvenih strasteh okoli "resnice o Krpanu" vztrajno predajajo čarom siren nacionalne ideologije. S postavitvijo "krpanoslovja" na preprih mednarodnega prizorišča bi se nemara potrdili privlačnost in zanimivost krpanskega mita, dobili pa bi njegova nova branja in nove interpretacije, ki bi predvidljivo pokazale, da v tem s strani domorodcev tako čaščenem mitu ni pravzaprav nič tako posebnega ali vsaj nič izključno slovenskega. Nekaj podobnega je na literaren način pokazal Cergoly Serini, kar je še posebno dober razlog, da naj ostane Slovincem neznan.

Sklepne pripombe

Čeprav je bil avtor povesti o Krpanu kulturni nacionalist, se povest sploh ne upira branju, ki vidi v njej varianto habsburškega mita, Krpana pa kot lojalnega habsburškega podložnika. Takšno "nadnacionalno" branje v primerjavi z nacional(ističnim) ni forsirano. Res pa je, da povest do neke mere dopušča obe branji. Krpan je nedvomno kritičen do dvora, a zaupljiv do cesarja, ki ga iskreno ceni. Cesar je dober in pošten možak, obkrožen s sovražnimi dvorjani. Mar ni to habsburški mit v ljudski, naivni formulaciji? Nacionalistična branja niso nikoli vedela, kaj narediti s tistimi besedami ob slovesu, ko Krpan dá cesarju vedeti, da se lahko znova obrne nanj, če bo treba.

Slepota krpanoslovcev za Krpanovo *lojalnost* predpostavlja radikalno odsotnost primerjalnega pogleda na narode znotraj imperija kakor tudi na njihove književnosti, še bolj pa na dvoumne interakcije teh književnosti z nadnacionalno avstrijsko književnostjo (oziroma književnostjo habsburškega mita v ožjem pomenu besede). Šolski sistem še naprej vceplja podobo Krpana kot protiaavstrijskega upornika. V novejšem času je Krpan sicer vse pogosteje prikazovan kot psevdo junak, ki ni bil na višini svoje naloge: ta podoba se zdi nasprotje prejšnje, a je obema skupna nacionalistična perspektiva, po kateri je nacionalna opozicija nadnacionalnemu imperiju najbolj primordionalno dejstvo.

Lojalnost kot domnevna poteza slovenskega nacionalnega značaja pa je v *drugih* kontekstih vseeno pogosto priznana, zlasti ko se jo postavlja v nasprotje s perfidnostjo "bivših južnih bratov". V takih kontekstih je lahko prepoznana kot rezultat tisočletne

akulturacije Slovencev pod nemško oblastjo Karla Velikega, Svetega rimskega cesarstva in Habsburžanov. Takšno gledanje lahko najdemo pri nekaterih zgodovinarjih. Po letu 1989 je "tisočletni nemški jarem" namreč sublimiral v "tisočletno pripadnost Evropi".

Priznanje, da nacionalni značaj ni endogena etnična kristalizacija, temveč rezultat interakcij znotraj multietničnega imperialnega okvira, se seveda zdi paradokсно, če je izrečeno iz nacionalistične perspektive. Dejansko pa so takšna priznanja, bolj ali manj eksplicitna, pogostejša, kot se zdi. Primer tovrstnega implicitnega pripoznanja habsburške razsežnosti Krpana (in *eo ipso* slovenskega značaja) smo videli pri Hladniku, ko ta zapiše, da je imel Krpan prav in da je ravnal evropsko, ko je pragmatično postavil ekonomsko blagostanje nad junaško revščino Srbov. V takih primerih je meja med endogenim in eksogenim, med slovenskim in avstrijskim (ali nemškim), med etnonacionalnim in nadnacionalnim, začasno suspendirana. V prijaznem, neogrožajočem okolju je v nacionalnem značaju laže prepoznati imperialno dediščino. Še korak naprej bo narejen s spoznanjem, da je povest o Krpanu, čeprav kvintesenčno nacionalni mit, hkrati habsburški mit oziroma del habsburške dediščine.

Sodobna krpanomanija, ki po vstopu Slovenije v EU sicer nekoliko popušča, tako morda razodeva napetost v slovenski dialektiki Sebe in Drugega, zlasti v trenutkih nerveze, kakor so bili tisti tik pred vstopom. Takrat se je v *Delu* pojavila karikatura s Krpanom v njegovi kmečki noši, pokritem s širokim klobukom in z lipovim kijem na rami, ki se vzpenja na letalo za Bruselj. Karikatura se je nanašala na nominacijo prvega slovenskega komisarja pri Evropski komisiji, ki je v domačih medijih sprožila predvsem ugibanja, katero delovno področje mu bo dodeljeno v evropski prestolnici. V tej spekulaciji o morebitnih službah in šefih je bilo precej ambivalentnosti in tesnobe, pa tudi avtoironije.

LITERATURA IN VIRI

BASKAR, Bojan

2002 *Dvounni Mediteran : študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper : ZRSRS.

2003 *Ambivalent dealings with an imperial past : the Habsburg legacy and new nationhood in ex-Yugoslavia*. Dunaj : Österreichische Akademie der Wissenschaften. <http://www.oew.ac.at/sozant/images/working_papers/band010.pdf> [22. 7. 2008]

BROWN, Michael F.

2003 *Who owns native culture?*. Cambridge, (Mass.) : Harvard University Press.

BURKE, Peter

1978 *Popular culture in early modern Europe*. London : Temple Smith.

CERGOLY, Carolus L.

1979 *Il complesso dell'imperatore : collages di fantasia e memorie di un mitteleuropeo*. Milan : Arnaldo Mondadori.

1984 *Fermo là in poltrona, ovverosia i teatri della memoria per trastullarsi e fantasticare scritti da un mitteleuropeo*. Milan : Arnaldo Mondadori.

1988 Tihotapec in cesar. *Primorska srečanja* 79, str. 56–57.

GRDINA, Igor

2003 *Poti v zgodovino*. Ljubljana : Založba ZRC.

HARRISON, Simon

1999 Identity as a scarce resource. *Social Anthropology* 7, št. 3, str. 239–251.

- JEZERNIK, Božidar
1999 *Kava*. Ljubljana : Rokus, 1999.
- HLADNIK, Miran
2002 Pa začnimo pri Krpanu. *Sodobnost* 66, št. 2, str. 227–230.
- KAPPUS, Elke
1997 Prihodnost za Trst ali o rekontekstualizaciji zgodovine. *Etnolog* 7, str. 167–180.
- KOS, Janko
1991 Srednja Evropa kot literarnozgodovinski problem. V: *Srednja Evropa* / Peter Vodopivec (ur.). Ljubljana : Mladinska knjiga.
- KOŠUTA, Miran
1996 *Krpanova sol : književni liki in stiki na slovenskem zahodu : studije in eseji*. Ljubljana : Cankarjeva založba.
- KURLANSKY, Mark
2003 *Salt : a world history*. London : Vintage.
- NAGLIČ, Miha
2002 Kaj pa, če pride v Bruselj Brdavs? *Delo*, 9. 2. 2002.
- OVERING, Joanna
1997 The role of myth : an anthropological perspective, or: "The reality of the really made-up". V: *Myths of nationhood* / G. Hosking in G. Schöpflin (ur.). London : Hurst and Company. Str. 1–18.
- PATERNU, Boris
1978 Levstikov Krpan med mitom in resničnostjo. *Slavistična revija* 26, št. 3, str. 233–251.
- PITT-RIVERS, Julian
1986 Un rite de passage de la société moderne : le voyage aérien. V: *Les rites de passage aujourd'hui* / P. Centlivres in J. Hainard (ur.). Lausanne : L'âge d'homme. Str. 115–130.
- POCHE, Bernard
1993 La slovénité à Trièste : une réalité sociale ou un mythe culturel et historique? *Novecento : Cahiers du CERCIC* 17, str. 11–36.
- POGAČNIK, Jože
1999 Med Lepo Vido in Krpanom : slovenski kulturnozgodovinski fenotip. *Sodobnost* 47, št. 3–4, str. 262–269.
- SHEPHARD, Sue
2000 *Pickled, potted and canned: the story of food preserving*. London : Headline.
- SIMONITI, Vasko
2003 *Fanfara nasilja*. Ljubljana : Slovenska matica.
- STOYE, John
2000 *Siege of Vienna*. Edinburgh : Birlinn.
- TROBIČ, Milan
2005 *Po Krpanovih sledeh*. Postojna : Amata.
- VILFAN, Sergij
1962 K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo : gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu. *Kronika* 10, št. 3, str. 129–144.
1963 K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo : gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu. *Kronika* 11, št. 1, str. 1–12.

BESEDA O AVTORJU

Bojan Baskar, dr., je redni profesor socialne antropologije in mediteranistike na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani. Njegovi sedanji raziskovalni interesi obsegajo zlasti mediteransko etnoekologijo, nacionalizem in kulturni razizem, evropske regionalizme, evropske simbolične geografije, antropologijo prostorskih konceptov, balkanistični diskurz, imperije in imperializem, potovanja. Novejši monografski publikaciji: *Dvoumni Mediteran : študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju* (Koper: ZRSRS, 2002) in *Ambivalent dealings with an imperial past : the Habsburg legacy and new nationhood in ex-Yugoslavia* (Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2003.)

ABOUT THE AUTHOR

Bojan Baskar, Ph. D., is a full professor of social anthropology and Mediterranean studies at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Ljubljana . His present research interests mainly include Mediterranean ethnoecology, nationalism and cultural racism, European regionalisms, European symbolic geographies, the anthropology of spatial concepts, the Balkanist discourse, empires and imperialism, and travels. Recent monographs: *Ambiguous Mediterranean: Studies in Regional Overlapping in the eastern Adriatic* (Koper: ZRSRS, 2002, in Slovene) and *Ambivalent dealings with an imperial past : the Habsburg legacy and new nationhood in ex-Yugoslavia* (Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2003.)

SUMMARY

THE HABSBURG MYTH OF MARTIN KRPAN AS A CONTEMPORARY SLOVENIAN MYTH

Over the last century, the story of *Martin Krpan*, written by a nineteenth-century writer who proposed it as a model for national prose literature, has become the most popular piece of prose in Slovenia. Its hero, a salt-smuggler from Carniola, once met the Austrian emperor on his way to Trieste and deceived him about the real nature of his freight. Having impressed the emperor by his physical strength, he was eventually invited to come to Vienna and fight an Oriental giant who had already killed the cream of the Habsburg nobility. After having ingeniously killed the giant, he was unfairly treated by the court, but supported by the friendly emperor.

Throughout the twentieth century, the hero of this tale (which apparently draws on oral tradition about salt-smuggling) has been increasingly imagined by scholarly commentators as epitomizing the Slovene national character. After Slovenia became independent in the 1990s, Martin Krpan's popularity exploded and the hero became a ubiquitous national icon exploited for advertising various products and brands as well as the whole country ("Slovenia, the land of Martin Krpan"). The story, having assumed the character of a national myth, became an interpretive tool for commenting on the nation's everyday life and making sense out of it: it became a "good-for-thinking-with" device, in particular in public discourse, but also in sectors of the academia (Slovene studies).

In this article, the ethnography of the current *Krpanomania* is combined with an analytical account of how an average piece of prose eventually evolved into a central national myth. The analysis focuses on two dominant strands of interpretation of the story over the last century. Due to their nationalist perspective (or methodological nationalism, making abstraction of the imperial context of the story), Slovene literary scholars have always failed to identify the story as a variant of the imperial Habsburg myth about a loyal ethnic supporter and saviour of the empire. Taking the story as a variant of the Habsburg myth, the analysis includes the (failed) reception in Slovenia of a recent remake of the Martin Krpan story by the Italian writer Luigi Cergoly Serini. The latter makes Martin Krpan the commander of the Christian forces who defeated the Turks laying siege to Vienna in 1683 (thus replacing the Polish king Sobieski) and the person who then brought coffee from the Sultan's tent to Vienna and Trieste (thus replacing the messenger Koltšitzki from the legend). The bizarre behaviour of the gatekeepers of Italian literature in Slovenia (scholars of Italian literature, translators, editors of cultural magazines, etc.), who managed to conceal the "Italian" remake of the Krpan myth from the Slovene public, is analyzed with a view to gain further insight into the mechanisms of ethnonationalist tensions as they are expressed in the fear that their ethnic identity and its most valuable narrative might be stolen from the Slovenes by malevolent foreigners.
